

**Spiritualiteit van het Boeddhisme
Werkopdracht 1**

**DE BOODSCHAP VAN JATAKA'S
EN ANDERE VOLKSVERHALEN UIT DE HIMALAYA**

Cathrien de Pater

Rhenen, februari 2002

INHOUD

1. Inleiding	1
2. Geselecteerde verhalen	1
2.1. De kimisuka-boom (Jātaka no. 248)	1
2.2. De boomgod en de god van de graspol (Jātaka no. 121) en The Tree God	1
2.3. Een pratzuchtig schildpad (Jātaka no. 215)	2
2.4. De aap die zichzelf tot brug maakte (Jātaka no. 407)	2
2.5. Het allerleukste van de hele wereld (uit West-Nepal)	2
2.6. Hoe de haas aan zijn hazenlip komt (uit Tibet)	3
2.7. De stenen leeuw (uit Tibet)	3
2.8. De tragische liefde van de elzenboom (uit: Tales of Kathmandu)	4
3. Analyse en discussie	4
3.1. Zijn in de Himalaya-verhalen nog Jātaka-elementen te herkennen?	4
3.2. Welke boodschap kan een lekenboeddhist halen uit deze verhalen?	4
3.3. In hoeverre hebben deze boodschappen te maken met de Boeddhistische leer?	6
Literatuur	6
 Tabel 1 Analyse van de geselecteerde verhalen	 5

Illustraties:

voorblad: "The hare and the tiger", van de hand van een niet met name genoemde Tibetaanse kunstenaar in Gyantse, uit: O'Connor, 1906, t.o. pag. 5.

Hiernaast: Bloesem van de *Butea frondosa* (bron: Stainton, 1972 (foto 31))

pagina 1: *Butea frondosa*, bron: Stainton, 1972 (foto 30)

pagina 2: "Sal forest at Chittawan", bron: Mierow & Shrestha, 1978:109

pagina 5: "The stone lion vomiting gold", door anonieme Tibetaanse kunstenaar in Gyantse, uit: O'Connor, 1906, t.o. pag. 113

1. Inleiding

De opdracht voor dit werkstuk luidt: "Lees een aantal Jātaka's en beschrijf de boodschap die een lekenboeddhist uit deze verhalen zou kunnen halen. Breng indien mogelijk deze boodschap in verband met de leer van de Boeddha". In overleg met cursusdocent Paul van de Velde heb ik deze opdracht wat omgebogen in de richting van mijn eigen onderzoek naar spiritualiteit en natuur & milieu. Ik ben vooral op zoek gegaan naar verhalen die raakvlakken hebben met natuur en milieu en eventueel een boodschap daarover zouden kunnen bevatten. Daarbij heb ik niet alleen geput uit de op de colleges aangereikte literatuur¹ maar ook uit een stapeltje boekjes met volksverhalen uit de Himalaya (Tibet, Nepal) die ik in de regio zelf had aangeschaft. Ik ben nl. al heel lang bezig met het verzamelen van sprookjes, mythen en folklore over bomen en bossen. Op dit trefwoord heb ik dan ook de meeste hieronder besproken verhalen uitgekozen. De bijkomende vraag van Paul was om na te gaan of deze volksverhalen de karakteristieke elementen van de Jātaka's nog bezaten, en welke dat dan wel waren (bijvoorbeeld de morele 'omkeer' van de hoofdpersoon). De structuur van dit essay is dus als volgt:

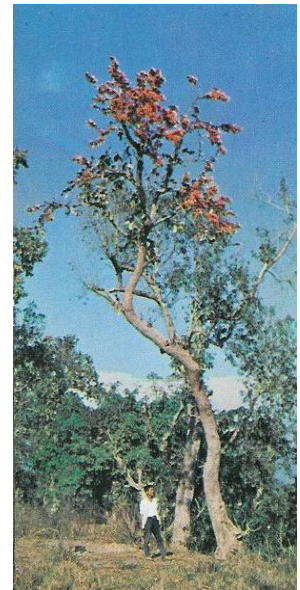
- 1) Bespreking van geselecteerde verhalen waarin bomen en natuur een rol spelen uit:
 - a. de Jātaka's;
 - b. bovengenoemde volksverhalen uit de Himalaya;
- 2) Analyse aan de hand van de volgende vragen:
 - a. Zijn in de Himalaya-verhalen nog Jātaka-elementen te herkennen?
 - b. Welke boodschap kan een lekenboeddhist halen uit deze verhalen?
 - c. In hoeverre hebben deze boodschappen te maken met de Boeddhistische leer?

2. Geselecteerde verhalen

2.1. De kimisuka-boom (Jātaka no. 248)²

Vier koningszonen vragen hun wagenmenner om hen een kimisuka-boom te laten zien. Dat doet hij, maar hij laat hen de boom ieder in een ander jaargetijde zien. Het gevolg is uiteenlopende beschrijvingen. De koning zegt dat dat komt omdat ze niet bij de wagenmenner hebben doorgevraagd.

De kimisuka-boom³ is van oudsher al een 'heilige' boomsoort die voor velerlei doeleinden, economisch en religieus, gebruikt werd. Geen wonder dat deze boom in onze Jātaka verschijnt om de veelzijdigheid van de verschijnselen in deze wereld en onze beperkte waarneming daarvan te benadrukken.

2.2. De boomgod en de god van de graspol (Jātaka no. 121⁴) en The Tree God⁵

De Bodhisattva, geboren als godheid in een graspol, redt een 'koningboom' van het lot om gekapt te worden voor een feestpaleis van de koning, waar hij als middenpaal zal dienen. De in deze boom wonende boomgod is niet bezorgd om zichzelf, maar vooral om zijn 'spruiten', de verjonging eromheen. In de versie van Schaft verandert de Bodhisattva zich in een kameleon, gaat bovenin de boom zitten zodat het lijkt of deze hol is. In *The Tree God* onderhandelt de boomgod zelf met koning Brahmadatta: hij biedt aan om in stukken gekapt te worden en zo zijn nageslacht te sparen. Waarop de koning, geroerd door de opofferingsgezindheid van de god, tot inzicht komt.

¹ Schaft, 1981; *Boeddhistische Sprookjes*.

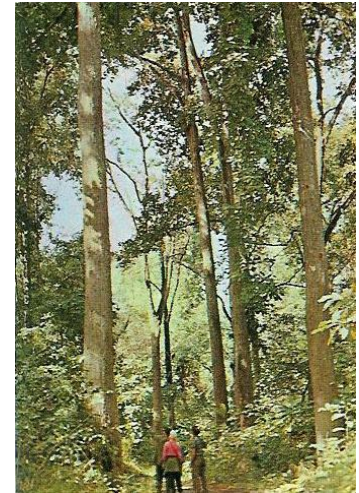
² Schaft, 1981:197

³ *Butea monosperma* (Lam.) Kuntze (syn. *B. frondosa* Koen ex Roxb). Als Schaft het niet in zijn noten vermeld had, was ik er nooit achter gekomen wat een kimisuka-boom was. Geen van mijn boeken over Nepalese en Indiase bomen vermeldt deze naam. Hij staat tegenwoordig bekend als Dhank (Nepalees), Palans of Hasta Karni Palas (Hindi), Palash of Palasa (Skt), 'Flame of the forest' of 'Bastard teak' (Eng.). De soort is wijd verspreid in India en Nepal en draagt 's zomers opvallende rode bloemen (zie foto voorin dit essay). Het hout is, naast vele andere toepassingen, bijzonder geschikt voor crematievuren. Alle onderdelen van de boom worden voor een uitgebreid scala aan medicinale doeleinden gebruikt. Al in de *Matsya Purana* komt een beschrijving voor hoe de bomen volgens de Hindoe-rituelen geplant moeten worden (Majupuria & Joshi 1988:110-114).

⁴ Schaft 1981:136-138

⁵ in *Myths of the Hindus and Buddhists* (Coomaraswamy & Nevedita, 1967:255-257)

In de versie van Schaft is sprake van een 'ruca-boom' zonder verdere uitleg⁶. In *The Tree God* gaat het over de *sal* (*Shorea robusta* Gaertn.), de belangrijkste boomsoort in de Terai en omstreken, en met recht dus een 'koningsboom' of 'geluksboom'. De betekenis van de *sal* in deze contreien, zowel ritueel als economisch, kan nauwelijks overschat worden. Interessante elementen in dit verhalenkoppel⁷ zijn: de zorg voor het jonge, kwetsbare nageslacht; zelfopoffering; vriendschap (in Schaft's versie); en de boom als middenpaal⁸, m.a.w. de *Axis Mundi*⁹ waarmee het verhaal begint.

2.3. Een praatzuchtig schildpad (Jātaka no. 215)¹⁰

De Bodhisattva wordt wedergeboren als raadgever van een praatzieke koning. Terzelfder tijd huist er een schildpad in een meer in de Himalaya die bevriend is met twee zwanen. Zij halen de schildpad over te verhuizen naar een nog mooiere plek. Hiertoe neemt de schildpad een stok tussen zijn kaken, de zwanen nemen de uiteinden in hun snavel en vliegen weg. Dorpsjongens zien dat, maken opmerkingen, de schildpad kan zijn mond niet houden, en laat los. Hij valt naar beneden en breekt in tweeën precies op het plein van het koninklijke paleis. De Bodhisattva ziet zijn kans schoon en verklaart dat de schildpad zijn mond teveel roerde. De koning begrijpt de hint en wordt een mens van weinig woorden.

De moraal van dit verhaal luidt: praat niet te veel, dat kost je je leven. Interessant is hier de dubbele functie van de mond: om vast te grijpen en te praten. Dat gaat niet samen, je moet kiezen, en het liefst nog verstandig ook, anders val je te pletter. Dit thema komt in andere verhalen terug (zie 2.6. en 2.7. Ook 2.4 hierna heeft ermee te maken).

2.4. De aap die zichzelf tot brug maakte (Jātaka no. 407)¹¹

De Bodhisattva als apenkoning redt zijn apenvolk uit een mangoboom¹² bij de Ganges die omsingeld is door krijgsvolk van de koning. Hij spant een liaan naar een andere boom, maar omdat deze net iets te kort is, overbrugt hij de resterende afstand met zijn eigen lichaam. De apen ontsnappen, maar de duivel Devadatta ziet zijn kans schoon en breekt zijn rug terwijl hij nog hangt. De koning ziet dat de apenkoning zijn leven gaf voor zijn volk, komt tot inkeer en verzorgt de stervende Bodhisattva tot deze zijn laatste adem uitblaast.

Interessante elementen hierin zijn: 1) 'overbrugging', is nogal plastisch uitgebeeld met veel technische details over het uitmeten van de liaan en zo; en 2) de boomtak als aangrijpingspunt, hier letterlijk toegepast¹³. Het hoofdthema is natuurlijk de zelfopoffering van de leider voor zijn volk, en de koning die daardoor tot inzicht komt.

2.5. Het allerleukste van de hele wereld (uit West-Nepal)¹⁴

Vier roddelvrouwtjes kibbelen over de vraag wat het allerleukste is van de hele wereld: vlees, drank, of slechte vrouwen? De vierde zegt: liegen. De koning hoort dit en daagt haar uit om het te bewijzen. Antwoord: "Dat kan ik alleen maar als u mij 10.000 rupees betaalt". Het geld wordt grif gegeven; de vrouw stuurt het snel naar huis en zegt: 'Als u in deze *banyan*-boom klimt op *Amawas* (nieuwemaansnacht), ziet u fantastische dingen - maar alleen als u een echte zoon van uw vader bent, en niet een bastaard van uw moeders geliefde'. Op nieuwemaansnacht verzamelt het hele hof zich rond de boom. De koninklijke priester klimt erin, ziet niets, maar om zijn afkomst niet in opspraak te brengen vertelt hij in geuren en kleuren over 'de drie werelden' die

⁶ In geen van mijn Nepalese handboeken komt de 'ruca-boom' voor, zelfs niet in het meest uitgebreide handboek, *Nepali names for plants* (Shrestha, 1984). Kan het zijn dat 'ruca' is afgeleid van 'rukh', het Nepalese (en Hindi?) woord voor 'boom'?

⁷ Uit de aangehaalde bronnen kan ik niet nagaan of er oorspronkelijk sprake is van één of van twee Jātaka's. Coomaraswamy en Nevedita vermelden geen bron. Hun versie heeft wel enkele kenmerken van een Jātaka: de aanhef is 'klassiek' ('Long ago, when Brahmadata was king of Benāres'), en in de eindregel gaat de koning naar de 'heavenly world'. Maar ze citeren geen verzen.

⁸ Majupuria & Joshi (1988:124-125) vertellen hoe Kathmandu zijn naam dankt aan de pagode *Kasthamandap*, die uit het hout van één enkele sal-boom gemaakt is (Skt. *kastha* = hout, *mandap* = platform, paviljoen).

⁹ zie bijv. Cook, 1974:9-12

¹⁰ Schaft 1981:45-46

¹¹ Schaft, 1981:170-174

¹² Nep. 'Amp' of 'Aam', *Mangifera indica* L., de 'king of all fruit' en een uiterst heilige boom (Majupuria & Joshi, 1988:93-99).

¹³ Het verhaal is in zoverre minder realistisch dat mangotakken nogal bros zijn - valpartijen van mangoplukkende jongetjes zijn bijna spreekwoordelijk in veel tropische landen.

¹⁴ Oakley & Gairola, 1977:230-234

hij gezien zou hebben. Ook de koning ziet niets, maar brengt een mooi verhaal. Iedereen volgt en doet hetzelfde. Naderhand lekt het geheim natuurlijk uit. De vrouw wordt gearresteerd, maar zegt: "Zei ik het niet? Het allerleukste van de hele wereld is de leugen. Door de wonderbaarlijke macht van de leugen dansen jullie als poppen, alleen maar omdat je er zo van geniet". De koning ziet de humor hiervan in en laat haar gaan.

Een variant op *de nieuwe kleren van de keizer*. De moraal is hier duidelijk, de mensen wordt via een 'practical joke' een spiegel voorgehouden en de koning raakt en passant ook nog een som gelds kwijt. De boom (uiteeraard een heilige *banyan*¹⁵) als uitkijkpost en middelpunt van de menigte is een bekend thema (ook wel in christelijke literatuur, zoals bijvoorbeeld de tollenaar in de vijgenboom). In dit verhaal zou je zelfs een verwijzing kunnen zien naar het beeld van de boom als verbinding met de hemel, al wordt dat nogal parodiaal uitgewerkt. Sjamanen hebben soms de gewoonte om in bomen of palen te klimmen als onderdeel van hun trance waarin ze de hemel proberen te bereiken¹⁶. Ongetwijfeld is de lokale cultuur die uit de Bon-traditie stamt, met dergelijke sjamanistische praktijken bekend geweest. De relatie met het Boeddhisme is minder sterk, al zou je de onderliggende boodschap, 'de leugen voert niet ver' wel weer goed met het Boeddhisme kunnen verbinden.

2.6. Hoe de haas aan zijn hazenlip komt (uit Tibet)¹⁷

De haas weet aan de tijger te ontsnappen door te beloven hem naar een grotere prooi te brengen. In plaats daarvan manoeuvreert hij zodanig dat de tijger in een ravijn valt en zich nog net kan vastbijten in een grote overhangende boomtak. Waarop de haas vraagt: "Oom tijger, bent u veilig? Zeg alstublieft 'Ja', dan weet ik dat alles goed met u is", net zolang tot de tijger aan het verzoek voldoet en te pletter valt. De haas sticht vervolgens nog meer commotie in dieren- en mensenrijk en lacht zich uiteindelijk een hazenlip, waar hij tot op de dag van vandaag mee rondloopt.

Er bestaan veel van dit soort verhalen in Tibet en omstreken waarin de haas de rol van slimmerik speelt die het door list wint van de sterken, *in casu* de tijger. De toon van het verhaal is venijniger dan in de meeste Jātaka's. Moraal: de slimste wint, zonder al te veel scrupules. Maar er zit ook een onderliggende waarschuwing in: laat je niet meeslepen door je instincten, dan komt er chaos. En als je leven letterlijk van je tanden afhangt, laat je dan niet uitdagen of je verliest het.

2.7. De stenen leeuw (uit Tibet)¹⁸

Een arme jongeman wordt met zijn moeder van huis verjaagd door harteloze broer. Hij voorziet in hun levensonderhoud door hout te hakken in het bos. Daar ontdekt hij een stenen leeuw die hem een emmer goud uitbraakt - niet te vol, er mag geen munt op de grond vallen. De jongen keert dankbaar terug en welstand wordt hun deel. Broerlief hoort dit, probeert het ook, krijgt ook een emmer goud, maar stopt niet op tijd. Een munt valt op de grond, en de leeuw zegt: "het grootste stuk goud zit in mijn keel, wil je dat er even uithalen?" De broer doet dat maar de leeuw bijt prompt zijn arm vast en laat niet meer los. Maandenlang hangt hij daar zo en zijn vrouw moet hem ter plekke voeren. Het goud in de emmer is in aarde en stenen veranderd, zijn gezin vervalt tot armoede. Tenslotte zegt zijn vrouw: "Ik heb niets meer te eten, we gaan dood". Hierom moet de leeuw zo lachen dat hij zijn bek opendoet en de man wordt bevrijd. Hij krijgt een preek en bijstand van zijn jongere broer, en leeft op bescheiden voet verder. De jongere broer "prospered exceedingly in all he undertook".

De moraal is duidelijk: hebzucht komt ten val. Dit kan heel goed uit Boeddhistische hoek komen: hebzucht is immers een van de voornaamste oorzaken van het lijden. De vorm is nu niet direct die van een Jātaka, maar de strekking wel, al is de inhoud ook hier soms venijniger: de leeuw bijvoorbeeld, toch de 'master genius' in het verhaal, had een Bodhisattva kunnen zijn, maar zou deze gelachen hebben om het ongeluk van een ander? Niet waarschijnlijk, als ik de 'echte' Jātaka's doorlees. Verder komt in dit verhaal het wereldwijde thema van de arme houthakker voor: het bos als laatste overlevingsbron voor wie aan de grond zit. Ik heb dit verhaal echter vooral gekozen omdat hier weer het thema van de bek/mond terugkomt: de twee functies van grijpen en spreken, die uiteindelijk niet verenigbaar zijn.

¹⁵ *Ficus benghalensis* L., grootbladige en 'mannelijke' tegenhanger van de populierbladige, 'vrouwelijke' pipal-boom (*F. religiosa* L.) waaronder de Boeddha de verlichting bereikte. De twee soorten worden vaak samen aangeplant op *chautaras* (rustplekken) op bergroutes door goed gesitueerde Nepalezen die daardoor karmische verdienste hopen op te bouwen.

¹⁶ Cook, 1974:16-17

¹⁷ O'Connor 1906:1-5

¹⁸ O'Connor 1906:116-123

2.8. De tragische liefde van de elzenboom (uit: Tales of Kathmandu)¹⁹

Lang geleden trouwden bomen en bloemen met elkaar op dezelfde manier als mensen. In dit verhaal ontwaart de huwelijksmakelaar, een *pipal*-boom²⁰, de prachtige rode bloemen van de *lalgurans* (rododendron²¹). Hij zoekt een bruidegom en vindt de welgevormde *utis* (els²²). Deze wil echter eerst de bruid zien. Dat kan pas 's winters geregeld worden - helaas, de jongedame is dan geheel kaal. De elzenman is hevig teleurgesteld en wil niets meer van haar weten. In de lente wordt de rododendron weer even mooi als voorheen. De els laat zich overhalen om weer te kijken, en wordt hevig verliefd. Tevergeefs, hij heeft het verbruid, en uiteindelijk stort hij zich wanhopig in het ravijn. Van die dag af verbiedt *Bandevi* (de Godin van het Bos) huwelijken tussen bomen en bloemen. Nog altijd groeit de els in diepe ravijndalen in Nepal.

Dit verhaal *moest* ik natuurlijk wel opnemen, omdat ikzelf met *utis* (Nepalese els) gewerkt heb (in Ilam, Oost-Nepal). Volgens de auteurs/navertellers is de thematiek nogal afwijkend van 'its universal and Indian counterparts'. Maar ik zie wel een belangrijke overeenkomst, nl. met de Jātaka over de kimisuka-boom (zie 2.1), die eveneens felrode bloemen heeft: ook hier weer de moraal van 'verder kijken dan je neus lang is', geïllustreerd aan de hand van de seizoensfenologie van bomen. Is dit toeval? Afgezien daarvan roept het verhaal associaties op met: 1) het Romeo- en Julia-thema, waar ook de schijn de verhaaltragedie bepaalt; 2) de romantiek van de liefde, zij het heel anders uitgewerkt, in de Jātaka 'de Elfenliefde'²³; en 3) de ceremonie van het *Bel*-huwelijk van de Newari's (jonge meisjes worden uitgehuwelijkt aan de vrucht van de *Bel*-boom²⁴).

3. Analyse en discussie

3.1. Zijn in de Himalaya-verhalen nog Jātaka-elementen te herkennen?

De vier niet-Jātaka-verhalen hebben niet de vorm van een Jātaka, maar vaak wel een 'omslag' aan het eind. Ze zijn in het algemeen wat minder zoetsappig dan de Jātaka's en leggen meer nadruk op (boeren)slimheid en list. Om de specifiek 'Boeddhistische' elementen eruit te halen is in dit korte bestek niet te doen. Ten eerste zijn volgens Norman²⁵ ook veel Jātaka's van preboeddhistische oorsprong, en ten tweede zijn de verhalen een kluwen van Boeddhistische, Hindoeïstische en 'animistische' elementen. Zie hieronder over bijvoorbeeld sjamanistische invloeden in de boomsymboliek.

De Jātaka's en andere verhalen hierboven kunnen als het ware in verschillende 'lagen' gelezen worden: 1) op het niveau van de gebeurtenissen, de verhaallijn; 2) op het niveau van de elementen die in de vorm verwerkt zijn, zoals bomen, water, bergen, dieren, maar ook personen zoals koningen, wijzen etc.; 3) op het niveau van betekenis: de zedenlessen en moraal. Zoekend door het materiaal kunnen we ons blijven verbazen over de grote creativiteit waarmee omgevingselementen zijn gebruikt om de thema's in de verhalen te illustreren. En hier gaat het dan nog alleen maar om bomen! Niet alleen de vele soorten, maar ook hun verschijningsvormen en gebruiksmogelijkheden zijn veelzijdig toegepast om diepere principes toe te lichten. De seizoensfenologie in het eerste en laatste verhaal is een mooi voorbeeld. Tabel 1 (pag. 7) poogt enige orde te scheppen in de veelheid van thema's en elementen van bovenbeschreven verhalen.

3.2. Welke boodschap kan een lekenboeddhist halen uit deze verhalen?

Het voert hier te ver om alle elementen uit de tabel uitvoerig te behandelen. Ik zal me daarom beperken tot één thema: dat van de stok of tak die gegrepen wordt, meestal door een dier en meestal met de bek. Het komt in vier van de acht verhalen terug: dat van de schildpad die aan een stok door de lucht vliegt tussen twee zwanen in (2.3), de tijger die met zijn bek aan een tak hangt boven een ravijn (2.7), de leeuw die een hebzuchtige man vastgegrepen houdt (2.8), en de apenkoning die zichzelf in een mangoboom heeft gehangen om zijn volk te redden (2.4).

¹⁹ Sakya & Griffith, 1980:64-66

²⁰ *Ficus benghalensis* L., de heilige boom waaronder de Boedha verlichting bereikte (zie ook 2.5.). De leidersrol in dit verhaal is dus niet verbazend.

²¹ Er komen ca. 30 rododendronsoorten voor in Nepal, vooral boven de 2300 meter. De boomvormige *Rhododendron arboreum* Sm. wordt ook aangeplant en is de nationale boom/bloem van Nepal en Bhutan (Jackson, 1994:694-695). De soort is vooral van religieus belang voor Newari-Boeddhisten, o.a. bij de verering van diverse godinnen zoals Mankamma Devi in Gorkha (Majupuria & Joshi, 1988:216-217).

²² *Alnus nepalensis* D. Don., ofwel (Nepalese) els. Groeit inderdaad in valleien en 'gullies' met stromend water. Wordt in Oost-Nepal veel gebruikt als schaduwboom om rode cardamom onder te planten. Ook op theeplantages aangeplant.

²³ Jātaka no. 485 (Schaft 1981:148-152). Hier niet verder behandeld.

²⁴ *Aegle marmelos* Corr., 'wood apple' (houtappel, zie ook Jātaka 322, 'het bange haasje', hier niet besproken).

²⁵ Norman, 1983: 81

In de eerste drie verhalen gaat het om de onverenigbaarheid van de twee functies van de bek of mond: vastgrijpen en praten, dat kan niet allebei tegelijk, en dit veroorzaakt een dilemma voor overleving. Dit thema moet de oorspronkelijke bron geweest zijn van de 'eco-kōan' die uiteindelijk via de priester Hsiang-yen bij de Boeddhistische milieudenker Kenneth Kraft is terechtgekomen²⁶ en die ik in mijn vorige werkstuk²⁷ heb besproken: *je hangt met je tanden hoog aan de tak van een boom. Iemand beneden aan de boom vraagt naar de essentie van Zen. Als je niet antwoordt, ontwijk je je verantwoordelijkheid. Als je antwoordt, verlies je je leven. Wat doe je?* Er is één verschil tussen deze kōan en althans de eerste twee verhalen: laatstgenoemde waarschuwen om je mond *niet* open te doen, niet op een provocatie in te gaan. Ook in het derde verhaal verliest de leeuw zijn macht als hij zich laat verleiden tot gelach, al heeft het daar geen nare gevolgen. Maar in de kōan gaat het om een keuze tussen twee moreel gelijkwaardige opties. Anders was het natuurlijk ook geen echte kōan.

In het vierde verhaal is het thema iets anders. De Bodhisattva/apenkoning grijpt de tak van een mangoboom vast²⁸ en vormt zo, met een liaan naar een andere boom verbonden, een brug waarover zijn volk kan ontsnappen. Maar hijzelf hangt tussen hemel en aarde, kwetsbaar, en de demon breekt zijn rug. De boom wordt hier de 'tree of sacrifice': een uitbreidingsaspect van de 'boom des levens' die ook als 'as van de wereld' fungeert, en die we in die hoedanigheid ook al waren tegengekomen in de Jātaka van de boomgod (2.2) en de nachtelijke uitkijkboom in 2.6. Cook ziet in zijn bespreking van de 'tree of sacrifice' overeenkomsten tussen de Noordamerikaans-Indiaanse zonnedansers (die in de zonnedans hun eigen vlees rond een centrale paal offeren), de Noorse god Odin (die negen dagen aan de boom Yggdrasil hangt en daardoor het runenschrift ontvangt), en de Siberische sjamanen die, in droom of trance, hangend aan een tak afkomstig van de levensboom, door de lucht vliegen en zo magische krachten verkrijgen²⁹ (vgl. onze heksen op bezemstelen...). Dit lijkt weer erg op de vlucht van onze schildpad aan de stok hierboven: ook sjamanen moeten zich aan beperkingen houden wil het niet slecht met ze aflopen.

Tabel 1.

Analyse van de geselecteerde verhalen

Nr.	Titel	Jātaka-elementen	(Boeddhistische) thema('s)	Bomen/bosbouwkundig element
2.1.	De kimisuka-boom	is een Jātaka	verscheidenheid, beperktheid van de waarneming; de wereld is 'delusion'	Dhank, Palas (<i>Butea frondosa</i> = <i>B. monosperma</i>); seizoensfenologie
2.2.	De boomgod en de god van de graspol /De Boomgod	eerste versie is een Jātaka; tweede versie is gehindoeïiseerd	vriendschap; misleiding door beperktheid van de waarneming; ouderlijke zelfopoffering; uiteindelijk inzicht van de koning	Sal (<i>Shorea robusta</i>) / (natuurlijke) verjonging; boom als middenzuil, <i>axis mundi</i>
2.3.	Een praatzuchtig schildpad	Is een Jātaka	dubbele functie v.d. mond ('Himalaya' als exotische' plaats; meer -> water)	
2.4.	De aap die zichzelf tot brug maakte	is een Jātaka	zelfopoffering; uiteindelijk inzicht van de koning; grijpen van de boomtak	Mango, Amp, (<i>Mangifera indica</i>);
2.5.	Het allerlekkerste van de hele wereld	geen Jātaka; wel 'omslag'	1) 'nieuwe kleren van de keizer': pretentie wordt doorgeprikt, leugens voeren uiteindelijk niet ver. 3) ook afwijzing van verleidingen als vlees (eten), drank en 'vrouwen'.	banyan (<i>Ficus benghalensis</i>) - boom als uitzichtspost, klimpaal, <i>axis mundi</i>
2.6.	Hoe de haas aan zijn hazenlip komt	geen Jātaka; geen 'omslag'; wel zedenles	1) slimheid wint het van kracht. 2) dubbelfunctie van de mond	boomtak boven ravijn
2.7.	De stenen leeuw	geen Jātaka, maar slotzin lijkt op die uit Jātaka's. Wel zedenles en 'omslag' aan eind.	dubbelfunctie van de mond; begeerte wordt gestraft.	arme houthakker
2.8.	De tragische liefde van de elzenboom	geen Jātaka, wel zedenles. Tragische afloop komt ook in Jātaka's voor ³⁰ . Ook Hindoeï-invloed: associatie met <i>Bel</i> -huwelijk.	1) 'delusion': iets is niet altijd wat het lijkt; 2) eigendunk wordt gestraft; 2) verre overeenkomst met Romeo- en Julia-thema: romantische tragiek!	bomen als actieve actoren: pipal (<i>Ficus religiosa</i>); laligurans (<i>Rhododendron arboreum</i>) (groeit hoog in de bergen); Utis (<i>Alnus nepalensis</i>) groeit in steile dalen en ravijnen.

²⁶ Kraft, 1997:287

²⁷ werkstuk 6 (eindopdracht) Inleiding Boeddhisme: "Boeddhisme en natuur: Inspiratie en actie?", januari 2002

²⁸ kennelijk met zijn handen en niet met zijn mond.

²⁹ Cook 1974:22-23

³⁰ Schaft, 1981:15

3.3. In hoeverre hebben deze boodschappen te maken met de Boeddhistische leer?

Mededogen, opofferingsgezindheid, goed gedrag, inkeer... op het niveau van betekenis zien we talrijke relaties van de verhalen met de Boeddhistische leer. Maar doorgaand op het verhaal van de apenkoning, dan ontdekken we een nog diepere laag als we naar de boom kijken. Cook bespreekt in zijn hoofdstuk over de 'tree of sacrifice' ook de boom waaronder de Boeddha verlichting bereikte: "*the Buddha remained immovably fixed at the centre: spiritually, he was one with the axis of the universe*"⁶¹. Waarop hij verklaart waarom de Boeddha in de oudste afbeeldingen hiervan nooit is afgebeeld: Hij had het niveau van deze dingen overstegen, "*..being one with the inner being of the whole cosmos, he was more truly represented by the image of the Cosmic Tree itself*"⁶². Ik vind deze plaatsing van de Boeddha in het rijtje van sjamanen, zonedansers en Noordse goden niet helemaal kloppen. Want de Boeddha blijft meester van de situatie ondanks alle aanvallen, hij is al lang het martelaarschap voorbij. Dat had hij namelijk al ondergaan als Bodhisattva in de mangoboom van onze Jātaka: daar was hij uiteindelijk overgeleverd aan anderen: de demon die hem te gronde richt en de koning die hem de laatste zorg geeft. Daarmee komt het verhaal op hetzelfde plan als Cook's eerste en duidelijkste voorbeeld van de 'tree of sacrifice': de kruisiging van Christus. Ook het kruis was tenslotte een Boom des Levens in het centrum van de wereld, en ook hier was het motief zelfopoffering en lijden voor de mensheid³³. In de Boeddhistische optiek zou Christus dus eerder een Bodhisattva dan een Boeddha zijn. Daarop doordenkend past ook het Bijbelse vervolg, van opstanding tot en met hemelvaart, goed in dit beeld: de dood is niet het einde, Christus verschijnt her en der en vaart tenslotte naar de hemel, vanwaar hij weer terug kan keren. Ook een Bodhisattva kan vanaf het 8^e niveau overal en in allerlei gedaanten verschijnen³⁴, en heeft toegang tot de hemelen. Ongetwijfeld is deze parallel elders beter onderzocht dan ik hier kan doen, en natuurlijk houdt ze ook weer ergens op, maar het maakt in ieder geval weer aannemelijk dat er 'deep down' in het menselijk bewustzijn gemeenschappelijke wortels liggen.

Met deze parallel in het achterhoofd krijgt de *eco-kōan* van hierboven extra betekenis. Want in deze *kōan* hangt de aangesprokene zelf aan de 'tree of sacrifice'. Waarom heeft Kenneth Kraft deze metafoer in zijn artikel opgenomen? Pas bij het lezen van de Jātaka's is me dat een beetje duidelijker geworden. Natuurlijk heeft een *kōan* geen eenduidig antwoord, maar het zou een uitnodiging kunnen zijn om het voorbeeld van zelfopoffering te volgen. Of een verklaring dat het soms nodig kan zijn de tak *wel* los te laten, niet als reactie op een provocatie, maar uit vrije wil en overgave, de diepte in. Beoefenaars van zen, aikido, e.d. leren dat door schade en schande. Alleen door het doel volledig los te laten, en zelfs de hoop om ooit een doel te bereiken, bereik je nieuwe inzicht. Misschien is dat wel wat Kraft bedoelt: dat we 'hangen tussen hemel en aarde', en moeten leren leven met de paradox die het leven nu eenmaal is.

Literatuur

Boeddhistische sprookjes. Bruna, (ongedat. fotokopie) pp. 66-81, 136-144 en 185-189

Campbell, Joseph, 1964. *The masks of God, Vol. III: Occidental Mythology*. Arkana, New York, 564 pp.

Cook, Roger, 1974. *The tree of life; Image for the cosmos*. Avon, New York, 128 pp.

Coomaraswamy, Ananda K. & Sister Nivedita, 1967 (oorspr. 1913). *Myths of the Hindus and Buddhists*. Dover, New York, 399 pp.

Graves, Robert, 1961. *The white goddess; a historical grammar of poetic myth*. Faber & Faber, London, 511 pp.

Harvey, Peter, 1990. *An introduction to Buddhism; Teachings, history and practices*. Cambridge University Press. 374 pp.

Jackson, J.K., 1994. *Manual of Afforestation in Nepal*. Forest Research and Survey Centre, Ministry of Forests and Soil, Kathmandu, 824 pp.

Kraft, Kenneth, 1997. *Nuclear Ecology and Engaged Buddhism*. In: Tucker & Williams (1997), *Buddhism and Ecology; The interconnection of dharma and deeds*. Harvard University Press, pp. 269-290

³¹ Cook 1974:21

³² Cook 1974:22

³³ Cook 1974:20-21; zie ook bijv. Campbell, 1964:110, 114, 259 en Graves 1961:181. Zowel Campbell als Graves beschrijven voorchristelijke tradities waarin het leven vernieuwd werd door jaarlijkse offerrituelen aan een boom of een (waarschijnlijk T-vormig) kruis. In deze rituelen was de God-priester echter de slachter, waartegenover deze in het Christendom echter het slachtoffer zelf was, dus net als in de Jātaka.

³⁴ Harvey, 1990:124

- Majupuria, Trilok Chandra & D.P. Joshi (rev.), 1988. *Religious & Useful plants of Nepal & India*. M. Gupta, Lashkar (Gwalior), India, 301 pp.
- Mierow, Dorothy & Tirtha Bahadur Shrestha, 1978. *Himalayan flowers and trees*. Sahayogi Prakashan, Kathmandu, 208 pp.
- Norman, K.R. *Pāli Literature - The Jātaka's*. In: A history of Indian Literature, vol VII fasc. 2. Wiesbaden, 1983, pp. 77-82.
- Oakley, E.S. & Tara Gutt Gairola, 1977 (oorspr. 1935). *Himalayan folklore; Kumaon and West Nepal*. In: Bibliotheca Himalayica Ser. II Vol. 10. . Ratna Pustak Bhandar, Kathmandu. 315 pp.
- O'Connor, W.F., 1906 (repr. 1982). *Folk Tales from Tibet*. Bibliotheca Himalayica Ser. II Vol. 11. Ratna Pustak Bhandar, Kathmandu. 176 pp.
- Sakya, Karna & Linda Griffith, 1980. *Tales of Kathmandu; Folktales from the Himalayan kingdom of Nepal*. House of Kathmandu, Brisbane, Australia, 256 pp.
- Schaft, Tony, 1981. *Ongrijpbaar is de Ganges. Verhalen uit het Pali* (vertaald en ingeleid door auteur). Meulenhoff, Amsterdam, 230 pp.
- Shrestha, Keshab, 1984. *A field guide to Nepali names for plants*. Natural History Museum, Tribhubvan University, Kathmandu, 156 pp.
- Stainton, J.D.A. *Forests of Nepal*. Hafner, New York, 181 pp.